

**Sto let življenja
slovenskih političnih strank
1890–1990**

Janko Prunk
Marjetka Rangus

POLITIKA

STO LET ŽIVLJENJA SLOVENSКИH POLITIČNIH STRANK 1890–1990
Janko Prunk, Marjetka Rangus

Knjižna zbirka POLITIKA
Urednica: Alenka Krašovec

Izdajatelj in založnik: FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE, Založba FDV
Za založbo: Hermina Krajnc

Copyright © po delih in celoti FDV, 2014, Ljubljana.
Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in celoti je prepovedano.

Recenzenta: dr. Tomaž Deželan, dr. Jurij Perovšek
Jezikovni pregled: Dora Mali
Naslovnica: Janko Testen
Prelom: Beton & Vrbinc Co.
Tisk: Littera Picta d. o. o.
Naklada: 200 izvodov

Ljubljana, 2014

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

329(497.4)“1890/1990”
94(497.4)“1890/1990”

PRUNK, Janko

Sto let življenja slovenskih političnih strank : 1890-1990 / Janko Prunk in Marjetka Rangus. -
Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2014. - (Knjižna zbirka Politika / Fakulteta za družbene vede)

ISBN 978-961-235-683-5
1. Rangus, Marjetka, 1983-
273362944

Kazalo

<i>Predstavitve avtorjev</i>	vii
Raziskovanje strankarskega političnega življenja v Sloveniji	9
Uvod	13
Protostrankarsko obdobje na Slovenskem, 1861–1892	19
Prvo strankarsko obdobje, 1892–1907	25
Doba premoči katoliške SLS, 1907–1918	49
Slovenska strankarska družina se poveča, 1918–1929	97
Demokratske politične stranke v ilegali, 1929–1941	153
Okupacija – uničenje življenja slovenskih političnih strank, 1941–1945	193
Strankarski sistem v času socialistične Jugoslavije	217
Za konec	267
<i>Literatura</i>	272
<i>Viri</i>	283
<i>Imensko kazalo</i>	286
<i>Stvarno kazalo</i>	289

Predstavitev avtorjev

PRUNK, Janko, zgodovinar in sociolog, je upokojeni profesor obče zgodovine in politične misli na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani. Študiral je na Filozofski fakulteti v Ljubljani, tam diplomiral in doktoriral. Študijsko se je izpopolnjeval na univerzi v Leipzigu, na Inštitutu za evropsko zgodovino v Mainzu in na Visoki šoli za socialne študije v Parizu. Tri leta je bil gostujoči profesor na univerzah v Freiburgu (1984/85, 1994/95) in Kolnu (1988/89). Objavil je številna znanstvena dela doma in v tujini. Med drugimi: *Pot krščanskih socialistov v OF*, Ljubljana 1977, *Slovenski narodni vzpon 1768–1992*, Ljubljana 1992, *Kratka zgodovina Slovenije v slovenskem, angleškem, nemškem, italijanskem in finskem jeziku*, izdane v letih 1994–2008, *Racionalistična civilizacija*, antropološka zgodovina Evrope 1775–2000, Ljubljana 2008.

RANGUS, Marjetka je diplomirala in doktorirala s področja političnih znanosti na Univerzi v Ljubljani, študijsko pa se je izpopolnjevala tudi na Univerzi v Salzburgu. Ukvarja se predvsem z zgodovino parlamentarizma, primerjalnim parlamentarizmom ter legislaturami v socialističnih sistemih. Objavila je več znanstvenih in strokovnih del doma in v tujini, med drugim *Parlamentarna izkušnja Slovencev 1848–2004* (2006) z Jankom Prunkom in Cirilo Toplak, *Dvajset let demokratičnega parlamentarizma v Sloveniji* (2012) ter *Dvajset let parlamentarizma: slovenski in hrvaški parlament – poskus primerjave* (2010).

Raziskovanje strankarskega političnega življenja v Sloveniji

Center za politološke raziskave na FDV se je pred tremi leti na pobudo dveh svojih članov, dr. Janka Prunka in dr. Marjetke Rangus odločil proučiti in napisati razvoj slovenskih političnih strank od njihovega začetka do danes. Vodilo naju je dejstvo, da Slovenci nimamo takšnega zgodovinsko-politološkega pregleda, kot ga imajo v številnih verzijah vsi razviti evropski narodi. To je po eni strani dokaz naše posebne politične kulture, ki se malo zanima za razvoj in vlogo bistvenih političnih fenomenov, kot so politične stranke. Po drugi strani pa sta tudi obe znanstveni disciplini, ki naj bi se ukvarjali s tem pojavom, zgodovina in politologija, precej zadržani do njegovega proučevanja. Menila sva, da je že čas za takšno delo in da je naš center primerno usposobljen in poklican zanj.

Ob načrtovanju dela sva se soočila z neštetimi stvarnimi in metodološkimi problemi. Zedinila sva se, naj bo to zgodovinsko-politološko delo, ki bo prinašalo politološke vsebine v zgodovinskem razvojnem kontekstu. Odprl se je problem, kako predstaviti strankarsko življenje v tako različnih socialnih in političnih sistemih, ki se med seboj bistveno razlikujejo. Avtorja sva med seboj in širše v centru za politološke raziskave razpravljala, ali naj pokažemo razvoj slovenskih političnih strank samo v obdobju strankarskega pluralizma, ki je temeljna značilnost strankarskega življenja v Evropi od zmage meščanske demokracije, ali naj vključimo tudi obdobje socialistične revolucije in socialističnega sistema, ki se je izrazil v obliki strankarskega monizma in je potem vladal 45 let. Zmagalo je prepričanje, da je potrebno vključiti tudi obdobje strankarskega monizma, saj je vplivalo na politično življenje Slovencev celega pol stoletja, v katerem je ena sama stranka, komunistična partija, odločilneje vplivala na

življenje, kot so vse stranke v času pluralizma. Izognila sva se predstavitvi zelo podrobnih opisov notranje-organizacijskih struktur ter posameznih vidikov znotraj-strankarskih in medstrankarskih odnosov ter se bolj osredotočila na njihovo programsko delovanje, javno politično nastopanje in njihov vpliv na politično debato in realno življenje v danem času. Pri tem je očiten razkorak med obdobjem prvih 45 let 20. stoletja ter med socialističnim obdobjem, ko je ena stranka Komunistična partija Jugoslavije oz. Zveza komunistov Jugoslavije tako močno dominirala v tem prostoru, da je komaj mogoče potegniti mejo med posameznimi arenami političnega in družbenega dogajanja.

Pokazalo se je tudi, da stvarne razlike med starejšo dobo do leta 1990 in po njej vplivajo tudi na malo različne metodološke prijeme, tako da je padla odločitev, naj bo najprej predstavljeno starejše obdobje v samostojni knjigi, temu pa naj sledi druga knjiga, ki bo obdelala strankarsko življenje naše nove demokracije po letu 1990. To obdobje še živimo in do njega še nismo razvili prave distance, ki si šele omogoča znanstveno analitično refleksijo.

Tako se je prof. dr. Janko Prunk lotil predstavitve starejšega obdobja, od začetka strankarskega življenja do leta 1945, ko je prišlo do popolne ukinitve strankarskega pluralizma. Mlada raziskovalka dr. Marjetka Rangus pa je zaradi svojega znanja in izkušnje z raziskovanjem socialističnega obdobja, ki se mu je posvečala v svojem doktorskem delu *Parlamentarizem v državah realnega socializma: prispevek Slovencev k razvoju druge Jugoslavije 1945–1990*, lahko kompetentno obdelala obdobje socialističnega strankarskega monizma do leta 1990. Nekatera spoznanja iz tega doktorskega raziskovanja so objavljena tudi v tej monografiji.

Zavedava se, da v tej študiji manjka prikaz političnih strank slovenskih zamejcev. Namreč po razkosanju Slovenije po prvi svetovni vojni na štiri države, ki se je v manjši meri ohranilo do danes, je tudi pri njih obstajalo razvito strankarsko življenje. Za njegovo preučevanje bi potrebovali več časa, kot smo ga imeli na razpolago v našem projektu. To življenje zasluži boljše, bolj izčrpno predstavo, kot je bila predstavljena v knjigi Janko Prunk, *Kratka zgodovina Slovenije* (2002 in 2008).

Iz knjige bodo bralci lahko spoznali bogastvo in raznolikost pogledov slovenskih političnih strank na bistvena vprašanja slovenskega življenja, pa tudi mnogo njihovih nesmiselnih, ostrih in neokusnih

prepirov o nebistvenih vprašanjih. Želela bi, da bi knjigo vzeli v roke voditelji in aktivisti slovenskih političnih strank.

Avtorja

Uvod

Politične stranke pomenijo eno temeljnih prvin političnega življenja v Evropi po zmagi meščanskih revolucij. V modernih sistemskih analizah so stranke tiste organizacije, ki izpolnjujejo nalogo interesnega združevanja. Moderne demokracije so v nekaterih državah ohranile številne tradicionalne prvine, tako da so stranke privzele nase delno tudi klientelistične strukture in jih preoblikovale. Seveda pa je v strankarskem življenju zelo pomemben še en element – ideologija. Funkcionalizem marsikdaj spodkopava ideološke elemente, vsebovane v strankarskih programih, in »stranke postajajo vedno bolj zakrite interesne zveze.«¹

Slovenska politologinja Danica Fink Hafner, ki se prva in najbolj sistematično ukvarja s političnimi strankami, sicer sprejema Beymejevo definicijo stranke kot upoštevanja vredno, a pravi, da v politologiji ni enostavne opredelitve pojma politične stranke. Razloži, da je po prvem zanimanju za politične stranke, ki sta ga kazali pravo in zgodovina, nekakšen korak naprej v definiranju in proučevanju naredila sociologija, ki je stranke opredelila kot »sekundarne družbene skupine, kot sistem smotrnih dejavnosti«. To je pravzaprav miniaturni politični sistem s svojo strukturo avtoritete, vzorci razporeditve moči in sistemom oblikovanja odločitev (Fink Hafner, 2001: 12–13).

V množici avtorskih opredelitev pojma politična stranka je pogosto mogoče zaslediti posebne politično kulturne, zgodovinske in ideološke poudarke. Fink Hafnerjeva se sprašuje, »katere so tiste

¹ Tako ocenjuje stranke eden najuglednejših sodobnih politologov Klaus von Beyme v knjigi *Parteien in westlichen Demokratien* (1982: 22).

skupne značilnosti strank v množici različnih sistemov in na različnih stopnjah socialnega, političnega in ekonomskega razvoja«. Pravi, da je morda najenostavnejši odgovor pragmatičnega Američana Schattschneiderja (iz leta 1942), da so stranke predvsem organiziran poskus prevzema oblasti. Meni, da tako Schattschneiderjevo opredelitev relativizirajo empirična dejstva, in navaja uglednega mlajšega politologa Angela Panebianca, ki pravi, da je politična stranka:

»organizirana skupina, združenje, ki je usmerjeno k političnim ciljem, ki si prizadeva s svojo dejavnostjo ohraniti ali spreminjati družbene, gospodarske in politične razmere s sredstvi vplivanja na izvrševanje oblasti ali s prevzemom oblasti in je edina vrsta organizacije, ki deluje v volilni areni« (Fink Hafner, 2001: 14).

Fink Hafnerjeva ob sumarnem kritičnem soočanju z najpomembnejšo teoretično politološko literaturo o strankah še pove, da večina avtorjev izhaja in ostaja v zahodnem evropocentričnem teoretskem pogledu. Avtorica še lepo pojasni razliko med strankami in interesnimi skupinami takole: »Interesne skupine v ožjem smislu so v nasprotju s strankami tista zasebna združenja, ki predstavljajo številne skupine v komunikaciji z vlado, vendar se ne potegujejo za oblast. Oblast jih zanima kot avtoriteta, na katero naslavljajo svoje zahteve, oziroma v katero usmerjajo svoje pritiske, kadar želijo, da se ohranijo ali uveljavijo njihovi posamični interesi v javnih politikah.« (Fink Hafner, 2001: 20) Nato govori še o razliki med družbenimi gibanji in strankami ter navede razlike v ideologiji, organizaciji, strategiji in taktiki, v vodstvu in v članstvu.

V svojem uvodnem poglavju navaja še številna druga relevantna teoretska politična vprašanja o značaju, delovanju, tipologiji in pomenu strank, kar celo paleto.

Avtor te študije bo poskušal kolikor je mogoče slediti tem teoretičnim politološkim postavitkam in razmislekom v konkretnem prikazu življenja slovenskih političnih strank od začetkov do danes. Pokazati bo poskušal brez politološkega teoretskega razglabljanja, kakšne so bile slovenske stranke, kakšno socialno podlago so imele, oziroma kateri družbeni sloj ali sloje so organizirale. Veliko pozornost bo posvetil ideološkemu temelju slovenskih strank, njihovi vpetosti v konkretno politično konstelacijo, njihovim odgovorom na konkretne politične probleme, to je z analizo in oceno njihove konkretne politike. Pomembno pa se mu zdi orisati tudi organizacijsko strukturo strank, odnos baze do strankarskih vodstev in nasprotno, notranjo

demokracijo oziroma nedemokracijo v strankah, njihovo delovanje v parlamentu, pomen strankinih parlamentarcev in njihov odnos do vodstev stranke (ali, moderno politološko rečeno, do centralnih delov stranke) itd. Študija pa bo pokazala tudi medstrankarska razmerja, ki so eden bistvenih problemov življenja političnih strank v sistemu strankarskega pluralizma. In seveda ključna stališča strank do temeljnih političnih življenjskih problemov, s katerimi se je spoprijemal slovenski narod, predvsem z narodnostnim vprašanjem, to je pravico do avtonomije in samoodločbe v večnacionalnih državah, v katerih je živel pretežni čas svojega strankarsko političnega življenja. Potem so tu še vprašanja odnosa do demokracije, osebne politične in idejne svobode in socialnih problemov.

Vsa ta vprašanja in probleme bo poskušala študija pokazati razvojno v zgodovinskem kontekstu in zaporedju.

Poskus takšnega zgodovinskega konteksta razvoja slovenskih političnih strank je za teoretsko politološko raven oziroma področje podala Fink Hafnerjeva v največjem delu svoje že omenjene knjige na več kot dvesto straneh. Njena študija je postala temeljno politološko delo o strankah na Slovenskem, mimo katerega ne bo mogel noben politolog, ki se hoče politološko znanstveno ukvarjati s to problematiko.

Politične stranke so bolj ali manj otrok meščanske revolucije. Zato so najprej nastale v tistih državah, v katerih je zmagala takšna revolucija ali pa se je revolucija odvijala nekaj časa, pa je bila poražena (Španija 1812–1814). Zato so se najprej razvile stranke tistih družbenih sil in konceptov, ki so vodili revolucijo; to pa je bilo liberalno meščanstvo in liberalni pogledi, ki so se organizirali v nekakšne liberalne stranke. Organizacija zgodnjih konservativnih strank je bila v večini držav odziv na nastanek liberalnih (Fink Hafner, 2001: 45).

V Srednji Evropi z zapozneno meščansko revolucijo je bil zapoznel tudi nastanek političnih strank. Nastanek nekakšnih prvih strankarskih zametkov je videti v Nemčiji (v državah Nemške zveze) in v Avstriji v revolucionarnih parlamentih leta 1848. V Italiji so v nekaterih državah nastajala nekakšna liberalna združenja (ki so bila predhodnica strank) že v predmarčni dobi.

Osrednja politična zahteva strank, ki je marsikdaj prinesla tudi rezultat, je bila zahteva po uvedbi ustave.

V marčni revoluciji na Dunaju sta morala dvor in vlada obljubiti ustavo. Tako je nastala 25. aprila kar v vladnem kabinetu nekakšna

ustava z imenom Ustava avstrijskega cesarstva, ki je poskušala z nekaj meščanskimi pravicami zadovoljiti razgrete dunajske množice, tudi z uvedbo splošne enake volilne pravice. Pustila pa je odprta bistvena vprašanja: ureditev svobode tiska, združevanja, vzpostavitev porotnih sodišč, reformo deželnih ustav, odpravo kmečkih obveznosti in ustanovitev avtonomnih občinskih oblasti. Vse to je bilo odloženo za odločanje v državnem zboru, ki naj bi ga izvolili junija (Rumpler, 1997: 279). Volitve so potekale samo v zahodnem delu monarhije, s posredovanjem združenj prebivalcev in državnih uradnikov. Strank v večini države še ni bilo, zametki so bili le med Nemci in Čehi. Dober mesec po volitvah so odprli avstrijski državni zbor. V njem so se izvoljeni poslanci zbrali v tri skupine na podlagi narodne ali socialne pripadnosti. Tako so nastali trije tabori:

1. zmerna liberalna »desnica«, ki je zajemala pretežno nemško liberalno buržoazijo,
2. konservativna sredina, ki je zajemala nemško fevdalno aristokracijo, večino čeških in slovenskih poslancev, in
3. radikalna demokratična »levica« z nemškimi, češkimi in slovenskimi levičarji.

Po selitvi državnega zbora z Dunaja v Kromeriz na Češko so vse poslanske skupine jeseni in pozimi 1848/1849 delovale na temelju skupnega interesa za izdelavo dobre ustave, ki naj bi bila podobna liberalni belgijski. Ta namen in prizadevanje je rodilo dober sad. V začetku marca 1849 je bil prvi del ustave, Katalog temeljnih pravic, izdelan. Zaradi precej levo liberalno usmerjenih članov redakcijskega odbora, ki so ga sestavljali nemški, češki in poljski poslanci, je bil predlog sorazmerno radikalen. Paragraf 1. je zvesto zrcalil tedanje liberalno prepričanje in zahtevo revolucionarnega leta 1848 o ljudski suverenosti. Glasil se je: »Vsa državna oblast izhaja iz ljudstva (Rumpler, 1997: 313).« V ustavnem predlogu je ostalo nerešeno narodno vprašanje, o katerem so veliko razpravljali med drugim tudi slovenski poslanci. V obravnavi so bili trije predlogi:

1. Avstrija naj postane federativna država narodno teritorialnih enot. Te so si različni avtorji različno predstavljali. Za Slovence je bil zanimiv predlog poslanca nemške radikalno demokratične leve Löhnerja, ki je predvidel pet federalnih enot: nemško, češko,

poljsko, slovensko in italijansko. To je bil do konca habsburške monarhije edini predlog z nemške strani, ki je dajal Slovincem lastno avtonomno federalno enoto.

2. Drugi predlog, ki ga je zagovarjala večina nemške liberalne buržoazije, je bil, naj Avstrija postane centralistična država.
3. Tretji predlog je bil kompromis med narodno federalističnim in centralističnim predlogom in so ga zagovarjali zastopniki konservativnega plemstva pri vseh narodih. Po njem naj bi bila država urejena na skromnih federalnih pravicah tedanjih zgodovinskih dežel, to pa je bilo čisto nasprotje narodno teritorialne avtonomije.

Zaradi nevarnosti, da bo vlada razpustila državni zbor, so se predstavniki narodno teritorialnega načela in načela ohranitve zgodovinskih dežel sporazumeli o kompromisu: zgodovinske dežele se ohranijo, v njih pa naj se razdelijo na narodnostna okrožja, v katerih bo zagotovljena narodna avtonomija v šolstvu in upravi. Ta kompromis nekakšnega federativnega centralizma, ki se je nato dobrih deset let po revoluciji uveljavil v avstrijskem državnem življenju, je bil nekaj desetletij »hvaljen kot zvezdna ura avstrijske narodne politike« (Rumpler, 1997: 315).

Tak ustavni predlog je državni zbor potrdil 4. marca 1849. Toda isti dan je predsednik vlade, knez Schwarzenberg, predložil svoj ustavni načrt in 7. aprila razpustil kromeriški državni zbor. Oktroi-ran ustavni predlog vlade se je bistveno razlikoval od državljanskega. Pri vprašanju suverenosti je bila s pravico vladarjevega veta na sklepe državnega zbora zmanjšana ljudska komponenta v prid vladarja in vlade.

5. člen oktroirane ustave pa je govoril o »enakopravnosti narodov (Volksstämme) in o tem, da ima vsak narod pravico do varovanja in razvijanja svoje narodnosti in jezika«. Boj za narodne države in narodnostna okrožja je bil zaenkrat preložen (Rumpler, 1997: 315).

Toda že tako s svoboščinami skromno ustavo je oblast po dveh letih razveljavila in v Avstriji je še eno desetletje, do 1860, vladal absolutizem, ki ni dovoljeval demokratičnega političnega življenja s političnimi strankami. To se je v nekakšni strankarski protoobliki začelo z oktobrsko diplomo (1860) in februarским patentom (1861) pri najrazvitejših avstrijskih narodih z močnim meščanstvom, pri Nemcih in Čehih. Slovenci pa smo s pravimi političnimi strankami zamujali še skoraj eno generacijo.

Protostrankarsko obdobje na Slovenskem, 1861–1892

Na prvih volitvah 1861 v deželne zборе po odpravi absolutizma je bilo razpoloženje med volivci precej korenito demokratično in je zahtevalo več političnih svoboščin. Poglavitna značilnost pa je bila, da še ni bilo organiziranih političnih strank, ki bi vodile volilno agitacijo in organiziran politični boj (Melik, 1965a: 155). Toda volilni boj je bil zelo živahen. Slovensko narodno gibanje je kot celota nastopalo proti nemškim in italijanskim kandidatom. Splošno razpoloženje je bilo po desetletju absolutizma ostro proti konservativnim pogledom. Tako so imeli kandidati, ki so bili znani po svojih liberalnih nazorih, precejšnjo prednost za izvolitev (Melik, 1965a: 157).

V dunajskem parlamentu, ki so ga sestavljali poslanci, ki so jih delegirali deželni zbori (neposredne volitve v dunajski parlament so potekale šele od leta 1873 naprej), sta se formirali dve stranki, bolj ali manj konservativna »desnica« in liberalna »levica«, a to sta bili le po imenu. Od treh slovenskih poslancev je bil eden, Toman, član Konservativnega kluba, druga dva pa Liberalnega.

Kljub prvim znakom idejnopolitičnega razhajanja med slovenskimi voditelji na bolj liberalne »mladoslovence« in konservativne »staroslovence« je slovensko narodnopolitično gibanje v šestdesetih letih nastopalo še enotno. Tako je na deželnozbornih volitvah v začetku leta 1867 doseglo velik uspeh. Osvojilo je večino v Kranjskem deželnem zboru in povečalo odstotek svojih poslancev še v drugih deželnih zborih, kamor so volili Slovenci. Ta zmaga je navedla enega od mladoslovenskih prvakov, Valentina Zarnika, k izjavi, da je s to zmago slovenski narod nehal biti samo etnografsko dejstvo in je postal politični dejavnik, ki se more prosto gibati in uveljavljati. Kljub takšni optimistični oceni slovenski narod v monarhiji

zaradi svoje maloštevilnosti ni imel pomembnejše teže in ni mogel v parlamentu bistveno vplivati na izboljšanje svojega narodnopolitičnega položaja. Tako je moral sprejeti dualistično preoblikovanje, to pa je občutil kot udarec, saj ga je dualistična meja 1867 odrezala od možnih političnih zaveznikov, Hrvatov. To je nagnilo slovenske politične voditelje (pobudniki so bili štajerski mladoslovenci) k organiziranju velikih ljudskih (slovensko ljudstvo pa je bilo v tistem času pretežno kmečko) zborovanj na prostem, ki so dobila ime tabori. Z njimi so hoteli avstrijski oblasti pokazati voljo slovenskega naroda po avtonomni Zedinjeni Sloveniji na temelju naravnega prava. Tabori so se začeli avgusta 1868 v Ljutomeru in jih je bilo do leta 1871 organiziranih 18 po vseh slovenskih deželah. Na njih se je zbiralo kar izdatno število ljudi, ki so s tem oblasti pokazali svojo politično voljo. Za te tabore je bil značilen skupen nastop vsega naroda, tako v socialnem: kmetov, meščanov in zametkov delavstva, kakor tudi v političnem smislu: liberalcev in konservativcev. Tabori so vladi vzbudili nelagodje in jih je 1871 prepovedala.

Po koncu taborov je slovenska narodna sloga začela razpadati zaradi ofenzive katoličanov po vsej državi, tudi na Slovenskem. Od liberalnih voditeljev so zahtevali načelno pripadnost katolištvu in njihovo aktivno prizadevanje za uveljavljanje katoliških načel v politiki, predvsem v šoli, saj so bila v tistem času z liberalno zakonodajo omejena. Nasprotja med liberalci in katoličani so se v javnosti kazala kot precej nebrzdana kritika in ideološka podtikanja in obtoževanja.

Na to se je liberalcem zdelo vredno odgovoriti s pretehtanim, jasnim člankom v njihovem glasilu Slovenski narod. Avtor je bil po vsej verjetnosti tedanje najboljše in najbolj izobraženo pero liberalnega tabora, Josip Jurčič. Na začetku članka je zavrnil radikalno in nestvarno kritiko katoliških piscev zoper liberalizem. Nato pa je pojasnil, kaj slovenskim liberalcem pomeni liberalizem in liberalen:

»... beseda je v sorodu z latinsko *libertas* – svoboda. Dakle kdor daje vsakomur svoje, on je liberalen. Kdor terja svobodo za sebe, pa jo daje in privošči i drugim, on je liberalen. To je čist pojem stvari ... V političnem življenji kot zaznamovanje stranke nastalo je zaznamovanje »liberal« za svobodoljubno narodovo stranko najprvo na Štajerskem kot protivnost k servilni hlapčevski prilizovalni stranki ...

Iz Španije se je beseda zanesla v življenje vseh narodov ... Posebno se je udomačila v političnem slovarju na Nemškem, kjer so liberalci pristen boj za narodno svobodo borili in povsod so bili protivniki

liberalcev starokopitniki in neprijatelji ljudstva ... Res se je žalibog na račun liberalizma že strašno grešilo, s tem da so si ljudje priimek liberalcev nadevali, ki so bili liberalni le za sebe ali za svoj narod, za druge pa ne. Osobito diskreditiranje liberalizma so storili avstrijski Nemci. Ti so občečloveški liberalizem nenaravno spojili z nemško hegemonijo nad drugimi narodi ... To je nemški psevdoliberalizem, s tem spakom nemamo nič edinega ... Vemo, da nam bodo desničarji (*konservativni katoličani*, op. J. P.) rekli: liberalizem je cerkvi sovražen. Ali to ni res. Ako pa neki organi zdanje cerkve preganjajo, brani se in – v boju se ne dajajo poljubi ... to je vidno tudi iz nekrščanskega sovraštva in maščevalnosti polnih cerkvenih časopisov. Mi pa upanja še nismo izgubili, da bodo naši potomci, čeprav pozni vnuki, doživeli čas, ko bosta liberalizem in krščanstvo složna in v spravi med seboj. Kajti baš krščanstvo s svojim velikim ukom: »ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe«, ki je razne sužnosti podrl – je rodil tudi liberalizem. Zaradi vsega tega se mi nič ne zmenimo in se noben zaveden, kolikor omikan in duševnih okovov prost Slovenec zmenil ne bode, ako nas pitajo naši slovenski klerikalni listi z »liberalci« ...²

Ta članek je izražal načelno stališče tako imenovane prve generacije slovenskih liberalcev. Poskušal je biti strpen do političnih nasprotnikov. Priznaval je pozitivno vrednost krščanstva za razvoj humanizma in upanje, da bo enkrat prišlo do sprave in razumevanja med krščanstvom in liberalizmom. Takšno pozitivno pravno mišljenje pa se je pozneje z drugo generacijo slovenskih liberalcev (ki je prevzemalo vodstvo v liberalnem taboru po »ločitvi duhov«) umaknilo ostremu političnemu boju in skrajno nestrpni politiki do katoliških nasprotnikov. Toda liberalci so krščanstvo še vedno poudarjali kot vrednoto.

Ta spravljeni članek leta 1873 ni zadovoljil bojevitih katoličanov, ki so zahtevali popolno podreditev liberalcev katoliškemu vodstvu. Liberalni mladoslovinci takšne zahteve, ki je že vsebovala prvine političnega katolicizma oziroma klerikalizma, niso mogli sprejeti. Začeli so se razhajati in za državnozborske volitve leta 1873 so liberalci in katoličani nastopili ločeno proti Nemcem in Italijanom in tudi drugi proti drugim. To je obojim prineslo precejšen neuspeh. Izučilo jih je in po letu 1875 so začeli umirjati oster ideološki boj

² Članek Liberalizem in mi v Slovenski narod, 14. 12. 1873.

in iskati kompromis za skupen politični nastop proti Nemcem. Za dobro poldrugo desetletje je v slovenskem narodnem gibanju nastopila sloga. Cena zanjo pa je bila odpoved mladoslovencev javnemu izražanju liberalnih stališč in hkrati prevzem gesel o obrambi katoliške vere kot značilnosti slovenskega naroda (Melik, 2002: 277). Seveda so liberalci osebno intimno ostali še nadalje liberalci in težko prenašali diktat katoličanov, ki so postajali vedno bolj klerikalni in konservativni.

Meščanstvo je bilo maloštevilno, gospodarsko šibko, ker so bile moderne gospodarske panoge, industrija, bančništvo in druge, slabo razvite. Slovenska družba je bila v tem času pretežno kmečka, s prevlado male kmečke posesti, zato socialno ranljiva. Kmet je v meščanu in kapitalistu, tudi slovenskem, videl svojega socialnega nasprotnika. Oblikoval si je svoj socialni svet s svojimi vrednostmi, kot so bile: konservativnost, previdnost, delavnost, potrpežljivost, zvestoba katoliški tradiciji in narodni zavezanosti ter prezir do bogatenja in do lažjega meščanskega kapitalističnega življenja. Vse to pa je bila prav primerna podlaga za sprejemanje socialnih nauk konservativnega političnega katolicizma, ki je zavračalo meščanski liberalizem in liberalni kapitalizem (Prunk, 2011: 83).

V tem obdobju sloge so katoličani nadaljevali svojo socialno in politično ofenzivo po večjem delu Slovenije, na Kranjskem in Štajerskem. Na Goriškem so v slogaški narodni organizaciji prevladovali liberalni ljudje, med njimi tudi nekaj duhovnikov. Trst pa je bil z močnim slovenskim meščanstvom poseben primer. Leta 1875 ustanovljeno narodnopolitično društvo Edinost je bilo pod krinko slogaštva povsem liberalno in tudi njegovo glasilo z istim imenom, ki je začelo izhajati dve leti zatem, je zastopalo liberalne poglede (Erjavec, 1928: 49).

Dejstvo, da so liberalci kljub slogaški politiki intimno vztrajali pri liberalnih pogledih, in to, da je kdo od njih, ki se je čutil ekonomsko dovolj neodvisnega in pogumnega, celo kandidiral za poslanca mimo vsenarnodnega slogaškega odbora, je vznemirjalo radikalne konservativne katoličane. Predvsem pa so jim šli na živce tako imenovani liberalni katoličani ali katoliški liberalci, ki jih je obsodil že Sylabus. Toda za časa Bleiweisovega življenja, ki je vztrajal pri slogi, niso mogli ničesar ukreniti. Po njegovi smrti pa so dvignili glavo in začeli zahtevati jasno razmejitev duhov na prave popolne katoličane in na liberalce, h katerim so šteli tudi liberalne katoličane.

Najodločnejši zagovornik »ločitve duhov« je bil duhovnik dr. Anton Mahnič, profesor bogoslovja v Gorici. Bil je močna, toda načelna, brezkompromisna, zadržta osebnost. Ločitev duhov, ki jo je sprožil, je bila za Slovence idejni spopad nove vrste – zoper »slogo« in liberalizem ter za uveljavljanje strogo katoliških »načelnih« stališč ne le v politiki, marveč tudi v kulturi (o tem je pisal leta 1884 v Dvajsetih večerih v Slovincu). Kulturniškim pogledom del katoliških literatov ni sledil in pozneje jih je nova katoliška ideološka avtoriteta, Aleš Ušeničnik, označil za nedokazane.

Težje, dolgotrajnejše in bolj usodne posledice pa so imeli njegovi idejnopolitični nazori in zahteve. Od leta 1888 je v svojem glasilu Rimski katolik širil idejni boj na vsa področja javnega življenja, od politike do vprašanj njegove organiziranosti. Zavračal je »človeške pravice«, ki jih je razglasila francoska revolucija, in »narodnostno načelo« v političnem življenju. Zoper to pa poudarjal kot temelj legitimizem in zgodovinske pravice ter zlasti katolicizem (in ne narodno skupnost). S tem je spodbudil politični razkol med liberalizmom in katolicizmom, ker je (po zgledu Luke Jermana) določil katolicizem za bistveno merilo pripadnosti slovenstvu, pa tudi nastanek zelo ostrih oblik političnega boja. »Ločitve duhov« ni povezoval s pridobivanjem nasprotnikov, marveč z zahtevo po zatrtju njihove vloge v slovenskem javnem življenju in kulturi, ne glede na kakovost njihovega načina življenja in dela, in to ne le z napadi na njihova dela (knjige, časopise in govore), marveč tudi na samo osebo.³ V treh načelnih teoretskih razpravah o vprašanju naroda in njegovih pravicah je Mahnič priznaval pomen te življenjske oblike in njene omejitve »s širšimi oblikami življenja človeštva.« Pri konkretnem obravnavanju slovenskih razmer pa je pomen narodnostnega načela povsem zanikal v korist zgodovinskega prava in od Boga izvirajoče vladarjeve pravice. Za utopijo je razglasil, »kar se sanjari o preustrojitvi Avstrije na podlagi narodne avtonomije; to pomeni naše notranje razmere popolnoma zmesi in spodmakniti Avstriji tla historičnega prava, na katerem stoji. Le pokrajinska, historično utemeljena avtonomija in oživljanje katoliškega duha more rešiti Avstrijo pogina.«⁴

3 Ocena Josipa Srebreniča v Metoda Mahničevega javnega nastopa (1921: 204–224).

4 Rimski katolik 1/1888, str. 295; podobno še večkrat tudi 1893. Takšno oceno o Mahniču je podal prof. Bogo Grafenauer v članku Anton Mahnič v Enciklopediji Slovenije (1992: 364).

Mahničovo prizadevanje je rodilo prvi viden uspeh z organizacijo I. slovenskega katoliškega shoda. Od leta 1890 je v Ljubljani sicer že delovalo katoliško politično društvo, ki so ga številni člani videli kot nekakšno politično centralo vsega slovenskega katoliškega političnega gibanja. Po drugi strani pa mu katoličani po drugih slovenskih deželah onkraj meja Kranjske tega niso priznavali.

I. katoliški shod naj bi nekako povezal ves slovenski politični katholicizem v čim bolj enotno organizacijo in ji s tem zvečal moč in dal vsenarodno legitimacijo.

Prvo strankarsko obdobje, 1892–1907

Čeprav Mahnič ni bil organizator in se niti teoretično niti praktično ni ukvarjal z organizacijo, so člani pripravljalnega odbora I. katoliškega shoda pripravili zelo temeljit program in predlog vseslovenske politične organizacije. Na shodu je prišel do pomembne vloge nekakšen tajnik pripravljalnega odbora, pravnik, odvetniški koncipient dr. Ivan Šušteršič. Shod je zasedal in razpravljal v naslednjih odsekih: za šolstvo, za krščansko vedo in umetnost, za socialne zadeve, za katoliško življenje, za tisk in za Narodno organizacijo.

Za nas je najzanimivejši odsek za Narodno organizacijo. Poročevalec o resoluciji odseka je bil prav dr. Ivan Šušteršič. Govoril je o potrebi katoliške narodne politične organizacije, ki naj bo zgrajena po »pravih« katoliških načelih. V svojem govoru je izjavil nekaj, kar najbrž ni mislil dobesedno, se je pa petdeset let kasneje žal uresničilo: »V raznih krajih Slovenije pojavljajo se žalostni razpori (*mišljeni so razdori*, op. Janko Prunk). Slovenec vstaja proti Slovencu. Bratomorno vojno vidimo tu in tam. Mogoče je še čas za izboljšanje.« (Janežič, 1983: 137)

Resolucija pa se je glasila:

»Prvi katoliški shod smatra nesprenmenljiva načela katoliške vere kot glavni temelj javnopravnemu razvoju slovenskega naroda in izreka željo, da bi vsi Slovenci sodelovali na tej trdni podlagi. Odbija od sebe neosnovano očitiranje, da je njegov program kriv razkola na Slovenskem.« Resolucija »zahteva za slovensko ljudstvo narodno ravnopravnost z vsemi narodi avstrijskimi, zlasti ravnopravnost jezika v šoli in uradu, ki je zajamčena v 19. členu ustave.«

Resolucija nič ne omenja avtonomne Zedinjene Slovenije. Pač pa omenja »tesno zvezo katoličanov raznih avstrijskih narodov, ki bi

pripomogla k uveljavljanju narodnih pravic in moči in časti avstrijske domovine.«⁵

Iz povedanega se vidi, da je I. slovenski katoliški shod zvesto sledil Mahničevim pogledom, »s tem pa je bila postavljena podlaga za slovenski razkol, ki je povezoval ideološke univerzalizme z naravnimi socialnimi podlagami politične delitve in s tem do skrajnosti povečal politično razcepljenost s kulturnim bojem.«⁶

Zanimivo pa je videti, da prava organizacija katoliške narodne stranke na terenu ni zaživela še dobri dve leti po I. slovenskem katoliškem shodu. V tem času so jo nadomeščala še krajevna katoliška politična društva.⁷

Tako so imeli liberalci čas, da so se tudi oni organizirali v svojo Narodno napredno stranko. Liberalci so sami sebe imenovali naprednjaki, ideološko pa so se označevali za svobodomislece. Oznako liberalci so jim po analogiji z enako mislečimi in delujočimi v Avstriji in po Evropi dajali nasprotniki. V idejnem smislu je slovenski liberalizem sledil evropski politični misli 19. stoletja, vendar pa mu po delitvi duhov znotraj slovenskega narodnega gibanja ob koncu 19. stoletja in kasneje 1894 ob nastanku samostojne liberalne stranke ni uspelo izoblikovati lastne idejne in politične identitete, ki bi v programskem pogledu zagotavljala rast izvirne liberalne politične filozofije, utemeljene v misli evropskega razsvetljenstva, nacionalizma in individualizma ...

Slovenski liberalizem se je leta 1894 konstituiral kot politični subjekt, ki je samodejno pristajal na to, da je njegov družbeni in politični značaj opredeljeval zgolj gospodarsko-družbene odnose, to je kapitalizem.⁸

Slovenski liberalizem se je v socialnem pogledu znotraj mest, na katera je bil pretežno omejen, opiral na posvetno inteligenco (uradnike, advokate, zdravnike), mestne bogataše in večji del drobne

5 Prav tam, str. 148.

6 Takšna je ocena prof. Boga Grafenauerja v navedenem članku, str. 364, s katero se strinja tudi avtor te razprave. Zaradi usodnega dolgotrajnega vpliva Mahničeve ideologije na slovensko politično življenje (za več kot stoletje, do danes) se je avtorju zdelo smiselno malo bolj izčrpno spregovoriti o tem problemu, ki ga bomo nato srečevali v življenju političnih strank.

7 To je v svojem natančnem članku ugotovil dr. Jurij Perovšek.

8 Tako ocenjuje liberalizem Jurij Perovšek, poleg Vasilija Melika najbolj kompetenten raziskovalec, v knjigi *Na poti v moderno* (2005: 50).

buržoazije, v podeželskih središčih in na vasi pa na vaške magnate, to je nekakšne kapitalistične elemente (večje posestnike, trgovce, gostilničarje in vaške oderuhe), ki so bili protiklerikalno razpoloženi (Perovšek, 2005a: 51).

Slovenski liberalizem je dejansko bil in ostal tabor slovenskega meščanstva in kapitala. To je zelo jasno povedal eden njegovih prvakov, dr. Ivan Tavčar, leta 1904, ko je opredelil liberalno Narodno napredno stranko, češ da so v njej »po večini elementi, ki imajo v roki nekaj tistega kapitala, ki ga je Slovincem še ostalo.«⁹

Te trditve ni izpodbijalo niti to, da so bili poleg premožnejših ljudi v liberalni stranki tudi idejni privrženci, ki so bili pripravljene za liberalne ideje tudi trpeti, ne da bi imeli od svojih nazorov gmotne ali kakšne druge koristi (Melik, 2002: 639).

Liberalna Narodna napredna stranka je namreč bila vse preveč vezana na interese svojega gmotno dobro stoječega vodilnega sloja, ki ji je narekoval boj proti modernim socialnim in gospodarskim idejam.¹⁰

Pa še nekaj je bilo značilno za slovenski liberalizem oziroma slovenske liberalce: njihova socialna in kulturna vzvišenost ali kar domišljavost nasproti širšim ljudskim množicam.

Poleg številnih takšnih izjav dr. Ivana Tavčarja je zelo pomenljiva tudi izjava Frana Podgornika, enega od udeležencev ustanovnega shoda Narodne stranke novembra 1894. Podgornik je tri leta zatem v svojem časopisu *Slovanski svet* zapisal: »Narodni stranki na Kranjskem očitajo nekako stanovsko separatističko in celo aristokratsko vedenje. Toda tisti, kdor deluje za množice, ni še dolžan ponižati se do robotosti posamičnikov v množicah, zato pomenja delovanje za množice vse kaj drugega nego posnemanje teh množic, kar morajo sami iztrebiti iz sebe.« (Perovšek, 2005a: 53)

Ob vseh teh precej negativnih lastnostih, ki so jih videli in ocenili dosedanja proučevalci slovenskega liberalizma, je treba navesti vsaj eno njihovo pozitivno potezo: boj za narodno avtonomijo (niso je imenovali izrecno Zedinjena Slovenija), po katerem so v času ustanavljanja svoje stranke vodili pred katoliškimi narodnjaki. Na

9 Slovenski narod, 4. 5. 1904, Ivan Tavčar (Jasna beseda).

10 Takšno precej hudo negativno oceno ji je dal prodorni politični analitik, v času svojega pisanja še socialist, Fran Erjavec, v svoji knjigi *Slovinci, zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni prepad*, (1923: 86).

ustanovitev Katoliškega političnega društva so se zganili tudi liberalci in po slabem letu dni že junija 1891 ustanovili svoje Slovensko društvo. Ob ustanovitvi so poudarili, da se nameravajo boriti za narodove pravice in slovenski jezik ter si prizadevati za razvoj in omiko naroda (Bergant, 2000: 62).

Ker Slovensko društvo ni moglo izpolniti vseh političnih in drugih želja slovenskega liberalizma, so se liberalci odločili novembra 1894 ustanoviti pravo politično stranko, da bi lažje konkurirali katoliškemu narodnjakom. V resoluciji z ustanovnega shoda Narodne stranke z dne 29. novembra 1894 je bil velik in poglobliten poudarek na narodnem vprašanju. Zanimivo je, da so močno poudarjali povezanost Slovencev s Hrvati v Istri in omenjali boj za pravice slovenskega jezika v javnosti, šolah in uradih v slovenskih deželah in hrvaškega v Istri.

Tako se je prva resolucija glasila:

»Vsi za ohranitev slovenskega in hrvaškega naroda in njegove zemlje, za gojitev in nekršeno veljavo slovenske in hrvaške narodnosti, slovenskega in hrvaškega jezika vneti Slovenci in istrski Hrvatje, katerim je zlasti pri srcu, da se s primernimi sredstvi razvija kulturna vzajemnost z drugimi slovanskimi plemeni, naj se za odločno in neomahljivo delo v ta namen združijo in organizirajo po vseh slovenskih pokrajinah in v Istri.«

Sledile so točke s konkretnimi zahtevami po uveljavitvi slovensčine v slovenskih in hrvaščine v hrvaških šolah in uradih. V šesti točki resolucije pa je ocena slovenske narodne politike s kritiko katoliških narodnjakov. »Konstatuje se, da se je deloma osobito na Kranjskem zapustil slovenski narodni program, a ustvaril drug program, v katerem se slovenska narodnost ne nahaja kot smoter in kateri daje potuho popustljivosti in brezbriznosti v narodnih vprašanjih ...«

Resolucija pa nato izjavlja, da »priznava načela katoliške vere kot trden temelj razvoja slovenskega naroda ter se izreka želja, da bi na tej in narodni podlagi zložno sodelovali vsi Slovenci v težkem boju za narodov obstanek«.

V sedmi točki je resolucija izrazila pričakovanje, naj se na »Kranjskem vsi Slovenci združijo pod starim imenom kot narodna stranka, ki bode tudi v neprestani delovni dotiki in vzajemnosti s političnimi vodstvi izvenkranjskih Slovencev, oziroma istrskih Hrvatov«. ¹¹

¹¹ Slovenski narod, 1. december 1894.

Kljub udeležbi zunajkranjskih liberalcev na ustanovnem shodu Narodne stranke je ta ostala omejena samo na Kranjsko, kajti po drugih slovenskih deželah ni bilo takšne delitve duhov kot na Kranjskem in ne razcepa v narodni organizaciji, ki je ostala slogaška (Goriška in Štajerska ali liberalna Edinost v Trstu).

Tako se je predvsem na Kranjskem tudi zaradi specifičnega radikalizma političnega katolicizma (klerikalizma) razvil hud politični boj med liberalci in katoliškimi narodnjaki.

Liberalci, zastopniki manjšinskega bogatejšega sloja, se niso potrudili za kakšno množično organizacijo svoje stranke na terenu. Shod se je sklenil v organizacijskem pogledu opreti na mrežo tajnih zaupnikov po občinah (Pleterski, 1977: 8).

Po ustanovitvi obeh strank se je politični boj med katoličani in liberalci samo še zaostroval. Dobil pa je še novo značilnost, spopadanje dveh socialnih konceptov. Na katoliški strani so se začeli nasproti staremu konservatizmu uveljavljati naprednejši krščanski socialci s svojim krščansko socialnim nazorom, utemeljenim v papeški encikliki *Rerum novarum*, ki je bil naperjen zoper liberalni kapitalizem in je zagovarjal solidarnost vseh slojev. Na tej podlagi so mlajši krščanski socialci na čelu z Andrejem Kalanom, Ignacijem Žitnikom in predvsem Janezom Evangelistom Krekom začeli organizirati zadružno organizacijo (organizacijo samopomoči) za kmete in delavstvo. Prva takšna organizacija je nastala leta 1893, nato so se hitro množile. Bile so prava socialna opora politični organizaciji Katoliške narodne stranke. Liberalci so bili »prekomodni«, da bi začeli tudi sami s kakim politično organizacijskim delom, in so se raje vrgli s svojim časopisjem (*Slovenski narod*) v ostro zmerljivo napadanje zadružne kmečke in delavske organizacije. Krščanski socializem so ocenjevali za »nič drugega kot žleb, po katerem bi radi klerikalci napeljali vodo na svoj mlin« in zase izjavili celo, da »sami še niso utegnili sestaviti socialnega programa« (Erjavec, 1928: 63).

Kaže, da je med ustanovitvami posameznih samostojnih slovenskih političnih strank moralo preteči po dve leti. Tako so slovenski socialni demokrati ustanovili svojo politično stranko leta 1896.

Socialisti, ki so bili zasidrani samo med delavstvom in so se potegovali samo za delavske interese, so imeli nekaj svoje organizacije na Slovenskem že s konca šestdesetih let. To so bila delavska izobraževalna društva. Ta organiziranost se je nato razvijala skozi 70. in 80. leta in ob izobraževalnih društvih so se ustanovljala tudi socialna